

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΑΝΩΝ ΚΑΙ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Πηγές για την επανάσταση των Σφακιανών στα 1770 κατά της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γνωρίζαμε έως τώρα δύο μονάχα: τὸ τραγούδι τοῦ Μάρμπα-Παντζελιού για τὸν Δασκαλογιάννη καὶ τὶς γραπτὲς ἢ προφορικὲς παραδόσεις ποὺ χρησιμοποίησε στὴν «Ἱστορία τῶν Σφακιῶν» ὁ Γρηγόριος Παπαδοπετράκης. Οἱ πηγὲς ὅμως αὐτὲς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τοὺς δὲν μπορούσαν νὰ παράσχουν ὁλοκληρωμένη τὴν εἰκόνα τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων περιστατικῶν: τὸ τραγούδι τοῦ Μάρμπα-Παντζελιού ἔχει συντεθεῖ ἀπὸ ἓνα Σφακιανὸ ποὺ νοιάστηκε περισσότερο γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ γιὰ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις παρὰ γιὰ τὶς συνυφασμένες μὲ τὰ περιστατικὰ αὐτὰ πολιτικὲς ἢ διπλωματικὲς ἐνέργειες τῶν ἀντίμαχων καὶ τῶν βοηθῶν τοὺς. Ὁ Μάρμπα-Παντζελιὸς ἦταν ἓνας ἀπλοῦκὸς μιτατάρχης ποὺ τραγούδησε μονάχα ὅσα εἶδε καὶ ἔζησε. Ἡ ἱστορία, ἔξ ἄλλου, τοῦ Παπαδοπετράκη παρέχει βέβαια ἄφθονο ὕλικό, ὅχι ὅμως πάντοτε ὑπεύθυνο καὶ γνήσιο· τὰ τρία ἔγγραφα π.χ. ποὺ δημοσιεύονται στὶς σελ. 140-142, συμφωνία μεταξὺ Δασκαλογιάννη καὶ Πασᾶ, διάγγελμα τοῦ Δασκαλογιάννη πρὸς τοὺς Σφακιανοὺς καὶ ἔγγραφο τοῦ 'Α. Μόρου ποὺ ὑπογράφουν οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῶν Σφακιῶν, πιθανῶς δὲν εἶναι γνήσια, παρὰ τὴν βεβαίωση τοῦ Παπαδοπετράκη ὅτι τὰ πῆρε ἀπὸ τὸν 'Ι. Πολιουνδάκη, μιὰ καὶ ἡ γλῶσσα τοὺς εἶναι ἡ ἴδια ἢ γλῶσσα τῆς «Ἱστορίας τῶν Σφακιῶν» τοῦ Παπαδοπετράκη. Τὸ ἴδιο ὑποπτὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ λεπτομερειακὴ ἀπόδοση τῆς συζητήσεως Δασκαλογιάννη καὶ Πασᾶ (σελ. 137 κ.ἑ.), μιὰ καὶ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ βρῖσκεται μπροστὰ ὁ Παπαδοπετράκης.

Παράλληλα μὲ τὶς δυὸ αὐτὲς πηγὲς κυκλοφοροῦν ἀκόμη καὶ τώρα στὰ Σφακιά, ἰδίως στὴν περιοχὴ τῆς Ἀνωπόλεως, πλῆθος ἄλλες προφορικὲς παραδόσεις, ποὺ δὲν μπορούν ὅμως νὰ χρησιμοποιηθοῦν χωρὶς κριτική, γιὰτὶ καὶ διαφορετικὲς εἶναι ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ καὶ ἀνυπεύθυνες.

Στὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου (Κῶδιξ 1105, παλ. ἀριθμῆσις) βρίσκονται τὰ ἀκόλουθα ἑξὶ ἔγγραφα ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ τὰ ὑποδείξει καὶ νὰ τὰ μεταφράσει ὁ κ. Ν. Σταυρινίδης. Τὰ ἔγγραφα

αὐτὰ εἶναι δύο Αὐτοκρατορικὰ Φιρμάνια, τρεῖς ἀναφορὲς τοῦ Γραμματέως τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τῶν Τούρκων στὰ Σφακιά πρὸς τὸν Πασᾶ τοῦ Χάνδακος καὶ μιὰ Διαταγὴ τοῦ Πασᾶ. Ἡ ἀξία τους συνίσταται στὸ ὅτι 1) εἶναι ἐπίσημα κείμενα καὶ ὄχι, ὅπως τὸ τραγούδι τοῦ Μάριμπα - Παντζελιοῦ ἢ ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαδοπετράκη, προσωπικὲς ἀφηγήσεις ἢ ὑποκειμενικὲς συνθέσεις, 2) παρουσιάζουν τὴν ἐπανάσταση ἀπὸ τὴν, ἄγνωστη ὥς τώρα, πλευρὰ τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως, καὶ 3) διαλευκαίνουν, ἀποκαθιστοῦν ἢ συμπληρώνουν πολλὰ ἀπὸ ὅσα γνωρίζαμε ὥς τώρα. Ἰδιαιτέρως πολύτιμα εἶναι ἡ πρώτη ἀναφορὰ τοῦ Γραμματέως μὲ τὴν ὑπερήφανη ἀπάντηση τοῦ Δασκαλογιάννη (2^ο ἔγγραφο), ἡ τρίτη ἀναφορὰ του, ποὺ παρουσιάζει ἐντελῶς διαφοροτικὰ ἀπὸ ὅ,τι ἐγνωρίζαμε ὥς τώρα τὴ συμμετοχὴ τοῦ Πρωτόπαπα στὴν ἐπανάσταση (4^ο ἔγγραφο), καὶ ἡ Διαταγὴ τοῦ Πασᾶ μὲ τοὺς ὅρους ποὺ ἐπεβλήθησαν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀνακωχὴ, στοὺς Σφακιανούς (6^ο ἔγγραφο). Ἡ ἔκδοσή τους θὰ βοηθήσει πολὺ τὴν προσπάθεια μιᾶς νέας μελέτης γιὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Σφακιανῶν. Ἡ ἐπανάσταση ἄλλωστε τούτῃ δὲν ἦταν μεμονωμένο, ὅσο καὶ ἀνσημαντικό, περιστατικό, ἀλλὰ τμῆμα τοῦ καθολικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων, νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους μὲ τὶς δυνατότητες ποὺ φαινόταν πὼς τοὺς ἔδιναν ὁ σύγχρονος μὲ τὴν ἐπανάστασή τους μεγάλος Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ ὁ ἑλληνοφρανὴς ζῆλος τοῦ Ὁρλώφ.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ : Μάριμπα - Παντζελιὸς = Μάριμπα Παντζελιοῦ, Τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη. Εἰσαγωγή, σχόλια Βασ. Λαούρδα, χαρτογραφία Κωνστ. Λασηθιωτάκη, Ἡράκλειον Κρήτης 1947. Παπαδοπετράκης = Παπαδοπετράκη Γρηγορίου, Ἱστορία τῶν Σφακιῶν, Ἀθῆναι 1888. Ψιλάκης = Ψιλάκη Βασίλειου, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Τόμος Γ', Χανιά 1909.

1.

Αὐτοκρατορικὸν Φιρμάνιον (Χατ - Χουμαγιούν) πρὸς τὰς Ὀθωμανικὰς ἀρχὰς ἐν Κρήτῃ, ὑποδεικνύον τὴν μέθοδον ἀντιμετωπίσεως τῶν πρώτων ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν τῶν Σφακιανῶν, μετὰ ἀντιγράφου τοῦ ἱεροῦ Φετβᾶ (7 Μαΐου 1770).

Κωδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 49.

Ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου μοι ἐγνωστοποίησαν δι' ἀναφορᾶς των διὲν ἡ ὑποκρυπτομένη εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πάντοτε μὲ στάσεις καὶ θαδιοργίας ἀσχολουμένων θαγιαδων τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν ἔφρεσις δι' ἀποστασίαν ἀνεφάνη πάλιν ἐσχάτως καὶ ὅτι οὗτοι ἐπὶ τῷ σκοπῷ διαρπαγῆς καὶ λεηλασίας τῶν ὑπαρχόντων τῶν Μουσουλμάνων ὑπεσχέθησαν βοήθειαν εἰς τὸν ἄπιστον Μόσκοβον, ὁ ὁποῖος ἀπέστειλεν εἰς

αὐτοὺς διὰ τῶν πλοίων του πολεμοφόδια καὶ λοιπὰ χρήσιμα πολεμικὰ εἶδη ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ὅπως διὰ τῆς συνδρομῆς των ἐπιφέρουν ζημίαι καὶ βλάβας τόσον εἰς τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Μάνης ὅσον καὶ εἰς τοὺτους τῆς Κρήτης¹, καὶ ἐπειδὴ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐορτῶν τοῦ Πάσχα², ἀναχωρήσαντες οἱ Σφακιανοὶ οὗτοι κρυφίως ἐκ τῶν φρουρίων καὶ ἐκ τῶν χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα διέμενον, συνεκεντρώθησαν ἅπαντες εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σφακιῶν, ὅπου ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῶν πέριξ τῆς ἐπαρχίας ταύτης εὐρισκομένων φαράγγων καὶ προέβησαν εἰς τὴν ἀποθήκευσιν τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων καὶ ἔλαβον θέσεις πρὸς μάχην καὶ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις³, ἡγαντιώθησαν δὲ οὗτοι εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς ἐπαρχίας των τὸν εἰσπράκτορα τοῦ παρόντος ἔτους⁴, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀρεθῶσιν οὗτοι νὰ προβαίνουν εἰς τὰς πράξεις των ταύτας ἄνευ τῆς ἐπιβολῆς εἰς αὐτοὺς τῆς προσηκούσης τιμωρίας καὶ ἐπιπλήξεως πρὸς σωφρονισμόν, θὰ ἀποπλανήσωσι καὶ θὰ παρασύρῳσι ὅλους τοὺς ῥαγιάδες τῆς Κρήτης⁵, ὅποτε θὰ δημιουργηθῇ ὀλεθρία κατάστασις εἰς τὴν Νῆσον, ἐγνωστοποιήσατε δὲ σεῖς οἱ Ἱεροδίκαι Χανίων καὶ Ῥεθύμνης δι' ἀποφάσεώς σας πάντα ταῦτα πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος⁶, ὅστις, ὥς μοι ἀναφέρει, ἐρωτήσας πρὸς ἐξακριβώσιν τῆς ἀληθείας των τὸν πληθυσμὸν τῆς Νήσου ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι πράγματι ἡ ὑπόθεσις ἔχει ὥς ἀναφέρεται ἀνωτέρω καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην πλέον τρέφουσιν οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου πρὸς τοὺς φυγάδας τούτους, μοὶ ἀνέφερες δὲ πάντα ταῦτα δι' ἀποφάσεώς σου καὶ σὺ ὁ Ἱεροδίκης Χάνδακος⁷, ὥς ἐκ τούτου: ἐὰν ὁ ἐξοχώτατος Βεζύρης μου, οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, οἱ ὀυλεμάδες, οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν Γιαντισάρων, οἱ μουρτιῆδες, καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἐν τοῖς πράγμασιν ἐν πλήρει ὁμοιοῖα συσχεπτόμενοι καὶ ἀνταλλάσσοντες σκέψεις ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς τῶν εἰρημένων ῥαγιάδων ἐξακριβώσητε ὅτι πράγματι οὗτοι τυγχάνουσιν ἐπανατίται καὶ στασιασταί, ἐνισχύουν δὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεώς μας καὶ προβαίνουν εἰς πράξεις ἀνατροπικὰς καὶ προδοτικὰς πρὸς τὴν Αὐτοκρατορίαν μου καὶ πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους καὶ ἐπιβάλληται συνεπῶς συμφώνως τῷ Ἱερῷ Νόμῳ ὁ ἀφανισμὸς καὶ ἡ σφαγὴ αὐτῶν, τότε πάντες ἡμεῖς ἐν ὁμοφωνίᾳ καὶ μιᾷ γνώμῃ ἐκστρατεύσατε ἐναντίον των καὶ, συνωδὰ τῇ ἐκδοθείσῃ ἐπὶ τούτοις ἱερονομολογικῇ ῥήτηρ⁸, προβῆτε εἰς τὴν σφαγὴν καὶ τὸν ἀφανισμόν αὐτῶν διὰ τοῦ καθαροῦ ξίφους τοῦ Ἱεροῦ Νόμου, ἀποκαθαίροντες καὶ ἐξυγιάνοντες τὸν νομὸν ἀπὸ τὰ πτώματα τῶν ληστῶν τούτων, ἵνα ἀποκατασταθῇ οὕτως ἡ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὰς ψυχὰς τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπὶ τούτοις ἐξεδόθη καὶ ἀπεστάλη ἡ παροῦσα ἱερὰ διαταγὴ μου. Ἐντέλλομαι δὲ ὅπως, καθ' ἣ ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται, ἐὰν συσχεπτόμενοι καὶ ἀνταλλάσ-

σοιτες σκέψεις ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης τῶν εἰρημένων *ξαγιάδων* πεισθῆτε ἀναμφισβητήτως καὶ ἐξακριβώσητε πλήρως ὅτι οὗτοι προβαίνουν εἰς ἀνατρεπτικὰς καὶ προδοτικὰς πράξεις κατὰ τῆς Αὐτοκρατορίας μου καὶ κατὰ τῶν Μουσουλμάνων καὶ κριθῇ ἐπιβεβλημένη συμφώνως τῷ Ἱερῷ Νόμῳ ἡ σφαγὴ καὶ ὁ ἀφανισμὸς αὐτῶν, τότε, συνωδὰ τῷ ἐκδοθέντι Ἱερῷ Φετβᾷ, προβῆτε ἐν ὁμοφωνίᾳ καὶ συμπράξει εἰς τὴν σφαγὴν καὶ τὸν ἀφανισμόν αὐτῶν, ἀποκαθαίροντες καὶ ἐξυγιαίνοντες τὸν νομὸν ἀπὸ τὰ εἰδεχθῇ πτώματα τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ ἀποκαταστήσατε τὴν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν καὶ ἐμπιστοσύνην τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως ἀπόσχητε πάσης ἐνεργείας ἀντιτιθεμένης πρὸς τὸν Ἱερὸν Νόμον. Ἐξεδόθη τὸ παρὸν Φιρμάνιόν μου καὶ ἐντέλλομαι ἅμα τῇ λήψει του νὰ ἐνεργήσητε συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἱερᾶς μου ταύτης αὐτοκρατορικῆς διαταγῆς. Οὕτω γινώσχετε καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν μου σύμβολον πιστεύετε. Ἐγράφη κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ζηλχιτζὲ τοῦ ἔτους 1183^ο.

^οΕκ τῆς ἔδρας τῆς περιφρουρήτου Ἰσταμπούλ.

^οΕλήφθη τῇ 22^α Μονχαρὲμ 1184^{1ο}.

^οἈντίγραφον τοῦ ἱεροῦ Φετβᾶ.

^οΕ ρ ω τ η σ ι ς : Ἐὰν οἱ φόρου ὑποτελεῖς ὠρισμένων χωρίων, γενομένοι ἐπίορκοι καὶ παράσπονδοι, ἀρνοῦνται τὴν καταβολὴν τοῦ κεφαλικοῦ των φόρου καὶ συνενόημενοι μετὰ τῶν πολεμίων ἐχθρῶν ἀνδειχθῶσιν νικηταὶ καὶ καταλάβωσι διὰ τῆς βίας ὠρισμένας πόλεις, καὶ ἐὰν, ἐθρισκόμενοι οὗτοι εἰς ἐμπόλεμον κατὰστασιν μετὰ τῶν Μουσουλμάνων, αἰχμαλωτίζωσιν πολλοὺς ἐξ αὐτῶν¹¹, ἐπιβάλλεται ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Νόμου νὰ προσβληθῶσιν αἱ περιοχαὶ τῶν φόρου ὑποτελῶν τούτων καὶ νὰ σφαγῶσιν καὶ ἐξανδραποδισθῶσιν οὗτοι ;

^οΑ π ά ν τ η σ ι ς : Μάλιστα, ἐπιβάλλεται.

^οΟ ταπεινὸς δοῦλος καὶ γραφεὺς τοῦ παρόντος

^οΕσσεῖτ Μεχμέτ.

Κύριε ἰλάσθητι τούτου¹².

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Κατὰ τὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 7-8, 39 κ.ἔ., ὁ Δασκαλογιάννης εἶχε προετοιμάσει τὴν ἐπανάστασιν συνεννοημένος μετὰ τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας, τὸν Μπέη τῆς Μάνης καὶ Ρώσσους ἀντιπροσώπους. Προφανῶς ὁμως συγχέει τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας μετὰ τὸν Ὁρλώφ. Γιὰ τὶς ἐνέργειες τῶν Ρώσων, ἰδὲς Σ ά θ α, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, 490 κ.ἔ. Ἡ πληροφορία τοῦ Φιρμανίου, πὼς οἱ Ρῶσοι ἔστειλαν ὅπλα στοὺς Σφακιανούς, δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλη πηγὴ.

²⁾ 4 Ἀπριλίου, κατὰ τὸν Π α π α δ ο π ε τ ρ ά κ η, 121, στήν Κράπη. Προηγούμενως εἶχε γίνεи σύσκεψις στὸν Ὁμπροσγιαλὸ : Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ς, 89 κ.ἔ.. Π α π α δ ο π ε τ ρ ά κ η ς, 117 κ.ἔ.

³⁾ Στὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 179 καὶ 202, ἀναφέρεται πὼς οἱ Σφακιανοὶ ἔφτιαζαν ὀχυρώσεις καὶ πῆραν θέσεις πολεμικὰς ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐκκίνηση τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων ἐναντίον τους καὶ ὄχι προηγουμένως.

⁴⁾ Ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι πιστεύεται κοινῶς καὶ ἀπὸ ὅ,τι ἀναφέρει ὁ Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 22, 715, 975, οἱ Σφακιανοὶ ἐπλήρωσαν καὶ τὸν βακούφιζο καὶ τὴν δεκάτη καὶ τὸν κεφαλικὸ. Συνοπτικὴ ἐκθεση τῶν στοιχείων γιὰ τὰ φορολογικὰ τῶν Σφακιῶν δίνει ὁ Ν. Σ τ α υ ρ ι ν ί δ η ς, ἐφ. «Δρᾶσις» Ἡρακλείου 1939, ἔτος 8, φ. 2251-2257, 30|11-3|12.

⁵⁾ Δὲν ἐπρόκειτο λοιπὸν γιὰ μιὰ περιορισμένη τοπικὰ ἐξέγερση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀρχὴ μιᾶς γενικῆς ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως σὲ ὅλο τὸ νησί. Ἰδὲς καὶ Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 753 κ.ἑ. Ἡ Τουρκικὴ Διοίκησης ἀνησύχησε πολὺ, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα δυὸ ἔγγραφα τοῦ Τ.Α.Η. (Κῶδ. 11, σελ. 58, Ἰουνίος 177), διαταγὴ τοῦ Πασᾶ πρὸς τὶς ἀρχὰς καὶ τοὺς κατοίκους τοῦ Χάνδακος: Ἀπαγορεύονται αὐστηρότατα οἱ πυροβολισμοὶ τὴν νύχτα, ἐπιβάλλεται ἰδιαίτερη ἐνδυμασία στοὺς Χριστιανούς, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὁρίζεται διακριτικὸ σῆμα πάνω ἀπὸ τὶς πόρτες τῶν χριστιανικῶν σπιτιῶν, ἀπαγορεύεται νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ Μουσουλμανίδες καὶ οἱ Ἑλληνίδες τὰ ἴδια χαμάμια. Σὲ ἄλλο ἔγγραφο (Τ.Α.Η. Κῶδ. 11, σελ. 72) ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα ἡ πώλησις μπαρουτιοῦ καὶ σφαιρῶν στὶς ἐπαρχίες.

⁶⁾ Τὸν Χουσεῖν Πασά. Ἱεροδίκης ἦταν ὁ Μεβλᾶνα Ἰμπραχίμ Ἐφένδης καὶ Καδῆς γιὰ τὶς δικαστικὰς καὶ στρατιωτικὰς ὑποθέσεις ὁ Μεβλᾶνα Ἰσμαήλ. Τ.Α.Η. Κῶδ. 11, σελ. 48.

⁷⁾ Τὴν ἐξέγερση τῶν Σφακιανῶν τὴν ἔμαθαν πρῶτοι οἱ ἱεροδίκαι Χανίων καὶ Ρεθύμνης, πού βρισκόνταν κοντὰ στὰ Σφακιά. Ἀπὸ ἀναφορὰ τους τὴν ἔμαθε ὁ Πασᾶς Χάνδακος καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἔπειτα ὁ Σουλτάνος. Κατὰ τὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν ὁμως, 119, ὁ Σουλτάνος πρωτόμαθε τὴν ἐξέγερση ἀπὸ «γραφὴ» πού τοῦ ἔστειλε ὁ ἴδιος ὁ Δασκαλογιάννης.

⁸⁾ Πρόκειται γιὰ τὸν Φεϊβά πού συνοδεύει τὸ Φιρμάνι.

⁹⁾ Μεταξὺ 10-15 Ἀπριλίου τοῦ 1770. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἐπανάστασις ἄρχισε ἐπίσημα στὶς 4 Ἀπριλίου, εἶναι προφανὲς πὼς ὁ Σουλτάνος θὰ εἶχε ἤδη μάθει τὴν σύσχεψη στὸν Ὁμροσγιαλό, πού ἔινε στὰ τέλη Μαρτίου ἢ θὰ εἶχε πληροφορηθεὶ τὰ σχέδια τῶν Σφακιανῶν ἀπὸ κατασκόπους του.

¹⁰⁾ 7 Μαΐου 1770. Ἡ μετατροπὴ τῶν χρονολογιῶν ἐγίνε μετὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, γιὰ νὰ νὰ μὴ παραλλάξουν ἀπὸ τὶς χρονολογίες πού δίνουν οἱ ἄλλες πηγές.

¹¹⁾ Ἡ διατύπωσις εἶναι γενικὴ, μπορεῖ ὁμως καὶ νὰ ἀναφέρεται στὶς πρῶτες ἐπιδρομὰς πού ἔκαναν οἱ Σφακιανοὶ στὰ «κάτω μέρη» μετὰ τὸ περίφημο «σῶμ' αὖ τῶν δαιμόνων», σεῖτ' ἀν τακιμί, ὅπως τὸ ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ μετὰ ἀρχηγὸ τὸν Γεωργομάρο. Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 151 κ.ἑ. Παπαδοπετράκης, 122. Ψιλάκης, 108.

¹²⁾ Ἐπάνω στὸ ἔγγραφο ὑπάρχει τὸ ἰδιόχειρο σημεῖωμα τοῦ Σουλτάνου: Γ' ἐξ ὁδο συνφά.

2.

Ἀναφορὰ τοῦ Γραμματέως παρὰ τῷ ἀρχηγῷ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἐναντίον τῶν Σφακιῶν πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, περὶ ἀποστολῆς πρεσβείας εἰς τὰ Σφακιά (28 Μαΐου 1770).

Κωδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 58.

Πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα τὸν Διοικητὴν Χάνδακος.

Κατόπιν τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως, ὅπως ὁ νικηφόρος στρατός μας βαδίσῃ κατὰ τῆς ἐπαρχίας τῶν Σφακίων, καὶ ἀφοῦ κατεσκήνωσεν οὗτος εἰς τὰ περὶχωρα τῆς ἐπαρχίας ταύτης¹, συνῆλθον πάντες οἱ ἀγάδες καὶ ἀρχηγοὶ εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ διορισθέντος ἐκ μέρους σας διὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ἐκλαμπροτάτου καὶ ἐντιμοτάτου Κετχουντᾶ τῆς ἡμετέρας ἐξοχότητος², ὅπως συσκεφθῶσι καὶ λάβωσιν ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς. Κατὰ τὴν σύσκεψιν ταύτην ἐλήφθη ἐν πλήρει ὁμοφωνίᾳ ἡ ἀπόφασις, ὅπως ἀποσταλῶσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν, πρὸς λήψιν πληροφοριῶν καὶ ἀνακοίνωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως³, οἱ ἐπίσκοποι τῆς Μοῆς Πρέβελι καὶ τοῦ χωρίου Τυμπακίου⁴. Ἀφοῦ δὲ μετέβησαν οὗτοι ἐπὶ τόπον καὶ ἐγένοντο ἐνήμεροι τῆς καταστάσεως τῶν εἰρημένων ἀπίστων κατοίκων τῆς ἐπαρχίας καὶ συνωμίλησαν μετ' αὐτῶν, ὁ Λασκαλογιάννης ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν: «Κατ' οὐδένα τρόπον ἡσυχάζομεν. Ἐγμεθα ἔτοιμοι διὰ τὸν πόλεμον καὶ προπαρασκευασμένοι διὰ τὴν μάχην. Κατ' οὐδένα τρόπον ὑποτασσόμεθα». Ἐπανελθόντες οἱ εἰρημένοι κληρικοὶ ἀνεκοίνωσαν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἡμῶν τὴν ἀπορριπτικὴν ταύτην ἀπάντησιν τοῦ Λασκαλογιάννη. Ἐπὶ τοῦτοις ἀναφέρομεν τῇ ὑψηλότητι ἡμῶν ταῦτα διὰ τὰ περαιτέρω.

Τῇ ὁμοφώνῳ συναινέσει πάντων τῶν ἐνταῦθα ἀρχηγῶν.

Ἐργάφη τῇ 13 Σαφὲρ 1184⁵.

Ὁ ταπεινὸς εὐχέτης

Ἐσσεῖτ Χαφιζ Χασάν, ἐντεταλμένος πρὸς τοῦτο.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Κατὰ τὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ξ ε λ ι ό ν, 197 κ.ε., τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα συγκεντρώθηκε στὶς Καλύβες καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, περνώντας ἀπὸ τίς Βρύσες, προχώρησε καὶ βγήκε στὴν Κράτη.

²) Συνεπῶς δὲν ἦταν ἀρχιστράτηγος ὁ ἴδιος ὁ Πασάς, ὅπως ἀναφέρεται στὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ξ ε λ ι ό ν, 182, καὶ ἀπὸ αὐτὸν στοὺς Π α - π α δ ο π ε τ ρ ά κ η, 125, καὶ Ψ ι λ ά κ η, 111. Ἐπειδὴ δὲ στὸ Αὐτοκρατορικὸ Φιρμάνι δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἀποστολὴ ἐνισχύσεων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅλες οἱ πληροφορίες γιὰ «πέντε πασάδες» καὶ γιὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα ποὺ ἀναφέρει ὁ Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ξ ε λ ι ό ς, 162 κ.ε., καὶ ἀπὸ αὐτὸν οἱ Π α π α δ ο π ε τ ρ ά κ η ς, 124, καὶ Ψ ι λ ά κ η ς, 110 κ.ε., εἶναι ἀνακριβεῖς.

³) Σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Σουλτάνου στὸ Αὐτοκρατορικὸ Φιρμάνι: «ἔξακριβώσητε ὅτι πράγματι οὗτοι τυγχάνουσιν ἐπαναστάται... ἐὰν ἀποδειχθῇ ἀναμφισβητήτως καὶ ἔξακριβωθῇ πλήρως ὅτι οὗτοι προβαίνουν εἰς ἀνταρτικὰς καὶ προδοτικὰς πράξεις...».

⁴) «Ἐπίσκοποι τῆς μοῆς Πρέβελι καὶ τοῦ χωρίου Τυμπακίου» δὲν ὑπῆρξαν

ποτέ. Ὡς ἐπίσκοπος τῆς μονῆς Πρέβελη ἴσως ἐννοεῖται ἐδῶ ὁ ἐπίσκοπος Λάμπης, πού ἐνδεχομένως θὰ εἶχε τὴν ἐδρα του ἢ θὰ βρισκόταν τότε στὴ μονὴ Πρέβελη. Τὸ ὄνομά του μᾶς εἶναι ἀγνωστο. Ὁ Μανασῆς, πού συνυπογράφει σὲ ἔγγραφο τοῦ 1777, ἦταν τὸ 1768 ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀσωμάτων. Ἰδές : Τ ω μ α δ α κ η Ν. Β., "Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898), ΕΕΚΣ Γ' 1940, 141. Δὲν ἀποκλείεται ὁμως ὡς Ἐπίσκοπος τῆς μονῆς Πρέβελη νὰ ἐννοεῖται ἐδῶ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Πρέβελη Ἐφραίμ, πού εἶχε φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ ὑπεστήριξε πολὺ καὶ τοὺς Σφακιανούς. Ἰδές : Π ρ ε β ε λ α κ η Μ ι χ α ῆ λ, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἢ ἐπιλεγομένη «Πρέβελη», ΕΕΚΣ, Α' 1938, 262-292. Ἐπίσκοπος τοῦ χωρίου Τυμπακίου προφανῶς εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος Ἀρχαδίας ἢ ὁ ἑξαρχός του στὸ Τυμπάκι. Στὸν Τ ω μ α δ α κ η, ἐνθ. ἀν. 136, ἀναφέρονται οἱ Γαβριὴλ τὸ 1757 καὶ Νεόφυτος τὸ 1812. Ἀγνωστο ἂν εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἢ ἄλλος τρίτος. Ἐπειδὴ πάντως δὲν φαίνεται δικαιολογημένο, νὰ σταλοῦν ἐκ μέρους τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων, πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὶς Βρύσες, οἱ ἐπίσκοποι Λάμπης καὶ Σφακιῶν, θὰ τολμοῦσα τὴν ὑπόθεσι, πὼς ὡς «ἐπίσκοποι τῆς μονῆς Πρέβελη καὶ τοῦ χωρίου Τυμπακίου» ἐννοοῦνται ἐδῶ ὁ Διοπόλεως, ἑξαρχος τοῦ μητροπολίτου στὶς ἐπαρχίες τῆς Μεσαρᾶς καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Πρέβελη ἢ ἄλλος ἑξαρχος τοῦ μητροπολίτου στὰ Σφακιά μὲ ἐδρα του τὴ μονὴ Πρέβελη. Προσπάθειες τοῦ Πασᾶ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τοὺς ἐπαναστάτες ὁ Μπάρμπα-Παντζελιὸς ἀναφέρει δύο, 279 κ.ἔ. καὶ 553 κ.ἔ., ἀφοῦ εἶχαν ἀρχίσει ἤδη οἱ μάχες. Γιὰ «ἐπίσκοπους» δὲν γίνεται λόγος καθόλου.

*) 28 Μαΐου 1770. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ φαίνεται νὰ ἔχει γραφῇ προτοῦ ἀρχίσουν ἀκόμη οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἐνῶ τὸ ἐπόμενο, γραμμένο ἐπτά ἡμέρες ἀργότερα, ἀναγγέλλει σημαντικὲς ἐπιτυχίες. Ἀλλὰ, ἂν «τὰ περὶ χωρὰ τῆς ἐπαρχίας ταύτης», ὅπου κατασκήνωσε ἀρχικὰ ὁ Τουρκικὸς στρατός, εἶναι ὁ Ἀποκόρωνας, κατὰ τὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 197 κ.ἔ., δὲν εἶναι πιθανὸ πὼς μέσα σὲ ἐπτά ἡμέρες εἶχαν κι' ὅλα σημαντικὲς ἐπιτυχίες καὶ μάλιστα ὡς τὸν Πατσιανό. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐπισκόπων, πού πῆγαν στὰ Σφακιά προτοῦ ἀρχίσουν οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, ἔγινε πολὺ νωρίτερα.

Κατὰ τὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 239 κ.ἔ., οἱ Τούρκοι μπῆκαν στὰ Σφακιά στὶς 26—ἢ 25 κατὰ τὴν παραλλαγὴ Φαφουτάκη—Ἀπριλίου. Στὸ Τ.Α.Η., Κῶδιξ 11, σελ. 50, σώζεται ἡ διαθήκη ἐνὸς Τούρκου στρατιώτη πού πρόκειται νὰ σταλεῖ στὰ Σφακιά. Ἡμερομηνία εἶναι ἡ 20 Μαΐου. Στὸ ἴδιο Τ.Α.Η., Κῶδ. 11, σελ. 47, ἀναφέρεται πὼς ἡ πρώτη ἐξαγωγή σιταριοῦ, προωρισμένου γιὰ παξιμάδια τοῦ στρατοῦ πού θὰ σταλεῖ στὰ Σφακιά, ἔγινε στὶς ἀρχὲς Μαΐου. Κατὰ τὸν Μ π ά ρ μ π α - Π α ν τ ζ ε λ ι ό ν, 187, οἱ Καστρινοὶ ἐνώθησαν μὲ τοὺς Χανιώτες καὶ τοὺς Ρεθεμνιώτες Τούρκους καὶ ἔπειτα ξεκίνησαν ὅλοι μαζί. Τὸ συμπέρασμα τῶν στοιχείων αὐτῶν εἶναι ὅτι ὁ Μπάρμπα-Παντζελιὸς δὲν εἶναι ἀκριβὴς ὅταν λέει πὼς οἱ Τούρκοι μπῆκαν στὰ Σφακιά τὰ τέλη Ἀπριλίου. Γιατὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Τ.Α.Η. προκύπτει πὼς τὰ Καστρινὰ στρατεύματα πού, κατὰ τὸν ἴδιο Μπάρμπα-Παντζελιόν, ξεκίνησαν μὲ ὅλους τοὺς Τούρκους μαζί, ἐτοιμάζονται ἀκόμη τὸν Μάιο.

3.

Ἀναφορὰ τοῦ Γραμματέως παρὰ τῷ ἀρχηγῷ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἐναντίον τῶν Σφακιῶν πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, περὶ καταθέσεων αἰχμαλώτων (6 Ἰουνίου 1770).

Κώδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 57.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Διοικητὴν Χάνδακος.

Συνφθὰ τῇ ὑψηλῇ αὐτογράφῳ αὐτοκρατορικῇ διαταγῇ καὶ τῷ ἐκδοθέντι ἐκ μέρους ὑμῶν μπουγιουρλντί¹, ὁ ἀναχωρήσας νικηφόρος στρατός μας ἔφθασεν αἰσίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σφακιῶν καὶ, ἀφοῦ οἱ ἐνδοξοὶ ὑπερασπισταὶ τῆς θρησκείας μας ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ληστῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, κατέλαβε τὰ ὄρη καὶ τοὺς λόφους αὐτῆς καὶ, χρησιμοποιοῦντας ὠρσιμένον ἀριθμὸν τηλεβόλων, τουφεκιῶν καὶ λοιπῶν πολεμικῶν ὁργάνων, ἤρξατο τῆς μάχης κατασφάζας καὶ ἐξολοθρεύσας τοὺς συλλαμβανομένους ληστές.

Κατὰ τὴν βαθμιαίαν ἀνάδοδον ἐκ τῶν ὁρέων εἰς μέρη κείμενα πλησίον τῶν χωρίων των καὶ τὴν ἐπίθεσιν διὰ γυμνοῦ ξίφους ἐναντίον αὐτῶν, συνελήφθη εἰς ἱερεὺς ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν², ὅστις ἐρωτηθεὶς ἐν τῷ συγκροτηθέντι συμβουλίῳ ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἀπήντησεν ὅτι πράγματι ὁ ἄπιστος Μόσκοβος ἔγραψεν ὅτι θὰ ἤρχετο εἰς τὰ μέρη ταῦτα κατὰ τὰς 15 Αὐγούστου.

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Παπανὸς³ τῆς ἐπαρχίας ταύτης Πέτρος, Νικολάκης καὶ Γεωργάκης, δημογέροντες, δέσαντες προσόψια εἰς τὸν λαιμόν των καὶ φωνάζοντες: «ὑποτέλεια καὶ ἔλεος!» μᾶς εἶπον ὅτι «ἡμεῖς εἴμεθα φόρον ὑποτελεῖς καὶ πάντοτε ὑπάκουοι καὶ ὑποτεταγμένοι» καὶ ὅτι «δὲν ἔχομεν δυνάμεις νὰ διεξαγάγωμεν πόλεμον καὶ ἀλληλοκτονίαν» καὶ ὅτι «εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποστώμεν ὅ,τι διατάξητε». Δεχθέντες τούτους τοὺς ἠρωτήσαμεν ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Αἱ καταθέσεις των ἦσαν ὅμοιαι πρὸς ὅσα μᾶς ἀνεκοίνωσεν ὁ ὡς ἄνω ἀναφερόμενος ἱερεὺς.

Ἐπὶ τούτοις εἰς ὑμᾶς, ἐξοχώτατε, ἀπόκειται νὰ διατάξητε.

Τῇ 20 Σαφὲρ 1184⁴.

Ὁ ταπεινὸς εὐχέτης καὶ γραφεὺς τοῦ παρόντος
Χαροῦς Χασάν.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Δὲν σώζεται.

²) Ἴσως ὁ Πρωτόπαπας. Ἰδὲς σχετικὰ τὸ ἐπόμενο ἔγγραφο. Οἱ καταθέσεις ὅμως διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν χρονολογία τοῦ ἐρχομοῦ τῶν Ρώσων.

³) Προφανῶς ἀπὸ τὸν Πατσιανό.

⁴) 6 Ἰουνίου 1770.

4.

³Αναφορὰ τοῦ Γραμματέως παρὰ τῷ ἀρχηγῷ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἐναντίον τῶν Σφακιῶν πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, περὶ τῆς καταθέσεως τοῦ Πρωτόπαπα (9 Ἰουνίου 1770).

Κώδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 56.

Πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐξοχότητα τὸν Διοικητὴν Χάνδακος.

Συμφώνως τῷ ἐκδοθέντι ὑψηλῷ Αὐτοκρατορικῷ Φιρμανίῳ¹ καὶ τῷ ἐκδοθέντι ἐπὶ τούτοις ὑμετέρῳ μπουγιουρλντί² ὁ διὰ τὴν ἐπαρχίαν Σφακιῶν προορισθεὶς ἰσλαμικὸς στρατὸς ἀφικθεὶς εἰς ταύτην συνέλαβε τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Ἀνώπολις τῆς εἰρημένης ἐπαρχίας Πρωτόπαπαν, θεῖον τοῦ Δασκαλογιάννη³, ὅστις προσαχθεὶς ἐνώπιον τοῦ ἱεροδικαστηρίου καὶ ἐρωτηθεὶς ἀπήντησεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἡμῶν τὰ ἀκόλουθα :

«Πράγματι οἱ ἄπιστοι Δασκαλογιάννης καὶ Σγουρομάλλης⁴ ἀποπλήσαντες πάντας ἐπέτυχον τὴν σύμπραξιν αὐτῶν καὶ ἀπέστειλαν ἐκτακτον ἀντιπρόσωπον πρὸς τὸν ἄπιστον Μόσκοβον μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ εἴπῃ εἰς αὐτὸν ὅτι : «τὰ ἐδάφη τόσον τῆς Μάνης ὅσον καὶ τὰ ἰδικὰ μας εἶναι ἀπρόσιτα καὶ ἔχομεν πολλοὺς ἀνθρώπους, ἡμεῖς δὲ μόνοι μας θὰ κατακυριεύσωμεν τὴν Κρήτην». Ἐπὶ τῇ βάσει τούτου τοὺς ἔστειλεν ὁ Μόσκοβος μαροῦτι καὶ μολύβια καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ μου τὰ διευοίρασεν εἰς ὅλους. Τοὺς διεμήνυσεν δὲ ὁ Μόσκοβος ὅτι προσεχῶς θὰ τοὺς στείλῃ καὶ κανόνια, τουφέκια, πολεμοφόδια καὶ ὀβίδας. «Ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ προετοιμαζέσθε καὶ νὰ συναθροίζετε τὸν στρατὸν σας». Συμφώνως πρὸς ταῦτα εἴχομεν συναθροίσει ἀπὸ ὅλα τὰ χωρία τὸν στρατὸν μας. Πλὴν ὁμως, ἀντὶ νὰ ἔλθουν τὰ Ῥωσικὰ πλοῖα πρῶτον εἰς τὴν Κρήτην, κατέπλευσαν εἰς τὴν Μάνην⁵. Τότε ὁ Δασκαλογιάννης ἔστειλε μὲ τὸ δικό του μπεργαντὶ τὸν Γιακουμῆν, υἱὸν τοῦ παπᾶ Νικολῆ, ὁ ὁποῖος μετέφερε πάλιν μίαν ποσότητα πυρίτιδος καὶ μολυβιῶν καὶ τὴν παραγγελίαν νὰ εἴμεθα ἔτοιμοι. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος ὁ Δασκαλογιάννης ἀπέστειλε πάλιν ἄλλον ἄνθρωπον εἰς τὸν Μωριά. «Διατὶ δὲν ἐφάνητε ; στείλατέ μας δύο πλοῖα. Ἡμεῖς μὲ αὐτὰ θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν πολλά». Εἰς ἀπάντησιν τούτου ὁ Τζενεράλης τοῦ Μοσκόβου εἶπεν ὅτι : «σεῖς εἴσθε κατώτεροι ἀπὸ τὸν στρατὸν τῆς Μάνης. Μολονότι μοῦ εἶχον εἰπῇ ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ καταλάβω τὴν Μάνην εἰς τρεῖς ἡμέρας, ἐν τούτοις ὁμως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τακτοποιήσωμεν κατ' οὐδένα τρόπον τὸ ζήτημα αὐτό. Πρῶτα πρέπει νὰ καταληφθῇ ἡ Μάνη καὶ ἔπειτα ἔρχομαι ἐγὼ ὁ ἴδιος αὐτοπροσώπως ἐκεῖ⁶. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ἡτοιμάσθησαν καὶ οἱ Σφακιανοὶ καὶ ἤδη ἀναμένουν τὰ Ῥωσικὰ πλοῖα. Μεταφέρον δὲ μίαν σημαίαν μὲ

σταυρὸν καὶ εἰκόνα ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον τὴν ἔστησεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ὁ Ἰδιος»¹.

² Ἀναφερόμεν ὑμῖν τὴν κατάθεσιν ταύτην τοῦ εἰρημένου Πρωτόπαπα διὰ τὰ περαιτέρω.

Τῇ 23 Σαφὲρ 1184³.

⁴ Ἐπὶ τοῦτοις διατελῶ

Χαφὸνζ Ἑοσεῖτ Χασάν, γραμματεὺς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹) Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ.

²) Δὲν σώζεται.

³) Κατὰ τὸν Μπάρμπα-Παντζελιόγ, 339 κ.ἔ., ὁ Πρωτόπαπας ἀκολούθησε ἐκούσια τὸν Δασκαλογιάννη, ὅταν ὁ τελευταῖος ἀποφάσισε νὰ πάει νὰ συναντήσει τὸν Πασᾶ, καὶ φυλακίστηκε μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους συμπολεμιστὲς τοῦ Δασκαλογιάννη στὸν Κοῦλε τοῦ Χάνδακος. Ἀπὸ τὸν στ. 592 «γιατὶ ὁ χειμῶνας ἔρχεται, πάει τὸ καλοκαίρι» φαίνεται πὼς ὁ Δασκαλογιάννης παρουσιάστηκε στὸν Πασᾶ φθινόπωρο—φυσικὰ μαζὶ μὲ τὸν Πρωτόπαπα—ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἔγγραφο ποὺ δημοσιεύουμε γίνεται φανερὸ πὼς ὁ Πρωτόπαπας ἦταν αἰχμάλωτος στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰουνίου. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀξιοπιστία τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Τούρκου γραμματέως, θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ πληροφορία τοῦ Μπάρμπα-Παντζελιοῦ εἶναι ἀνακριβής. Ὁ Πρωτόπαπας, ποὺ δὲν ἐνέκρινε καθόλου τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδια τοῦ Δασκαλογιάννη (Μπάρμπα-Παντζελιός, 17 κ.ἔ., 96 κ.ἔ.), πιάστηκε (ἄγνωστο ἂν ἀκούσια ἢ ἐκούσια) τὸ τελευταῖο θὰ τὸ δικαιολογοῦσε ἴσως ἡ διαφωνία του μὲ τὸν Δασκαλογιάννη· πάντως δὲν πῆγε νὰ παραδοθεῖ, ὅπως οἱ δημογέροντες τοῦ Πατριασμοῦ ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἔγγραφο 3, γιατί δὲν θὰ παρῆλτε νὰ τὸ ἀναφέρει ὁ Τούρκος γραμματέας) αἰχμάλωτος καὶ ἔδωσε πολλὰς πληροφορίες στοὺς Τούρκους. Ἡ συνέχεια τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Μπάρμπα-Παντζελιοῦ, 854 κ.ἔ., γιὰ τὴ φυλάκιση τοῦ Πρωτόπαπα στὸν Κοῦλε, τὴ δραπέτευσή του καὶ τὸ θάνατό του στὴν «τρύπα τοῦ Κουρμούλη», εἶναι ἀληθοφανής. Ἐπίσης ἀληθοφανὴς εἶναι καὶ ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματός του μαζὶ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων Σφακιανῶν ποὺ ὑπογράψανε τὴν συνθήκη τοῦ Πετρέ (Παπαδοπετράκης, 141 κ.ἔ.). γιατί δὲν ἀποκλείεται νὰ τὸν χρησιμοποίησαν οἱ Τούρκοι ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου κύρους ποὺ εἶχε στὰ Σφακιά. Μένει πάντως προβληματικὴ ἡ γνησιότης τοῦ ἐγγράφου, ποὺ γλωσσικὰ δὲν παραλλάζει σὲ τίποτα ἀπὸ τὴ γλῶσσα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Παπαδοπετράκη.

⁴ Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ τίς λεπτομέρειες τοῦτες, τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ὁ Μπάρμπα-Παντζελιός, 339 κ.ἔ., ἐσφαλμένα περιλαμβάνει τὸν Πρωτόπαπα μαζὶ μὲ ὅσους ἀκολούθησαν ἐκούσια τὸν Δασκαλογιάννη στὸν Πασᾶ.

⁵) Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δασκαλογιάννη, Νικόλαος Χατζῆ Σγουρομάλλης. Ψιλάκης, 101.

⁶) Τέλη Μαρτίου τοῦ 1770. Σάθας, ἐνθ' ἂν. 490 κ.ἔ.

⁷) Οἱ φράσεις σὲ πλάγιο λόγο εἶναι ἴσως ἀποσπάσματα ἀπὸ ἔγγραφα ποὺ εἶχε μαζὶ του ἢ ποὺ θυμόταν ἀπ' ἔξω ὁ Πρωτόπαπας.

⁸) Ἴσως ἡ ἐκκλησία αὐτὴ νὰ εἶναι ὁ Ἀϊστατήγος, ποὺ ἀναφέρει ὁ Μπάρμπα-Παντζελιός, 422, κοντὰ στὴν Ἀράδενα.

⁹) 9 Ἰουνίου 1770.

5.

Αὐτοκρατορικὸν Φιρμάνιον πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος, διατίσσουν τὴν λήψιν νέων μέτρων πρὸς ἀπόκρουσιν πίσης νέας ἀποπείρας τῶν Σφακιανῶν δι' ἀνταρσίαν (31 Δεκεμβρίου 1770).

Κωδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 69.

Πρὸς τὸν Διοικητὴν Χάνδακος Χουσεῖν Πασᾶν.

Γενέσθω σοι γνωστὸν ὅτι, εἰς τὸ πρὸ καιροῦ διαβιβασθὲν πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν μου αἰλὴν ὑπόμνημά σου¹, ἀναφέρεις ὅτι οἱ καταφυγόντες εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων ἐπαναστάται ἐκ τῶν ῥαγιαδῶν τῆς ἐπαρχίας Σφακίων², ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀπέστειλαν δι' ἰστιοφόρων εἰς τὰ Κύθηρα τὰ γυναικόπαιδά των³, ἐκάλεσαν ὅπως ἀγκυροβολήσουν εἰς τὸν ἐκ τοῦ λιμένος τῶν Σφακίων λιμένα τοῦ Λουτροῦ⁴ δέκα τρία μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια περιπλέουν τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι διὰ τοῦ κατάπλου τῶν πλοίων καὶ τῆς ἀναμονῆς ἄλλων θὰ παρακινήσουν καὶ τοὺς ἄλλους ῥαγιαδες τῆς Κρήτης νὰ τοὺς ἀκολοθήσουν. Δεδομένου ὅτι λόγῳ τῶν ληφθέντων ὑπὸ σοῦ προηγουμένως ῥαγδαίων μέτρων καὶ τῶν καταβληθειῶν ἐκ μέρους σου ἀόκνων προσπαθειῶν ἐστέφη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας τόσον τὸ ἔργον τῆς τιμωρίας καὶ σιωφρονισμοῦ τῶν ἐπαναστατηρούντων ῥαγιαδῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης ὅσον καὶ τὸ ἔργον τῆς διευθετήσεως τῶν διαφορῶν καὶ ἐμπεδώσεως τῆς τάξεως ἐν τῇ περιφερείᾳ ταύτῃ, ἐπετεύχθησαν δὲ τοιαῦτα λαμπρὰ καὶ ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα, οὕτως ὥστε νὰ ἀναθέσω εἰς τὴν φαινήν ἀντίληψίν σου τὴν διοίκησιν ὁλοκλήρου τῆς Νήσου⁵, ὥς ἐκ τούτου ἐδελπιστῶ ὅτι καὶ ἐπὶ τῇ νέᾳ ταύτῃ περιστάσει, τῆς ἀποκρούσεως καὶ ἀποπομπῆς δηλονότι τῶν πλοίων τούτων, θέλεις καταβάλλει, ἐνεργῶν ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων προκρίτων, πᾶσαν προσπάθειαν καὶ φροντίδα διὰ τὴν ἀποσόβησιν μιᾶς ἐνδεχομένης τοιαύτης ἐνεργείας τῶν ἐπαναστατῶν εἴτε δι' ἀποστολῆς στρατοῦ εἴτε δι' ἄλλων ἀποτελεσματικῶν καὶ ἐνδεδειγμένων ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἔργων.

Ἐπὶ τῷ τέλει ὅθεν ὅπως καταβάλης πᾶσαν προσπάθειαν ἐγράφη ἡ ἱερὰ αὕτη διαταγὴ καὶ ἀποστέλλεται αὕτη διὰ τοῦ⁶ . . . . . Ἀναθέτων δὲ τὴν ἄμυναν καὶ περιφρούρησιν ἀπάσης τῆς Νήσου ὑπὸ τὴν ἐνδελεχῇ καὶ ἄοκνον ἐπαγρύπνησίν σου, ἀπαιτῶ παρὰ σοῦ, ὅπως παραμείνῃ αὕτη ἀπληλαγμένη καὶ ἀπρόσβλητος ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ δολίας τινὸς ἀποπείρας. Ἐσο λοιπὸν ἔτοιμος, ὥς καὶ προηγουμένως ἔπραξες, νὰ ἀποδυνθῇς πάλιν εἰς νέας προσπάθειας, καταναλίσκων πᾶσαν δύναμιν καὶ ἰσχύν, θυσιάζων τὰ πάντα καὶ αὐτὴν ἀκόμῃ τὴν ζωὴν σου ἐν τῇ ἀποκρούσει καὶ ἀποπομπῇ τῶν πλοίων τούτων εἴτε δι' ἀποστολῆς στρατευμάτων εἴτε δι' ἄλλον οἰουδήποτε τινὸς μέσου. Ἐν συν-

εννοήσει δὲ καὶ συνεργασία καὶ μετὰ τῶν ἄλλων προκρίτων φρόντισον τὴν ἐξεύρεσιν τρόπου τινὸς καὶ ἐφαρμογὴν πάντων τῶν ἐπιβεβλημένων μέτρων, ὅπως ἀποσοβήσῃς τὴν ἐπικειμένην ταύτην ἐπιζήμιον ἐνέργειαν, ἐξεύρης τρόπον ἐξομαλύνσεως τῆς ὑποθέσεως, ὑπεραμυνθῇς καὶ περιφρουρήσῃς τοὺς θαγιάδες, μὴ παρασυρθῇς ὅμως εἰς δόλον τινὰ ἢ ἀπάτην, καταναλώσῃς ἅπαν τὸ ὄλικόν τῶν προσπαθειῶν σου, τῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν σου διὰ τὴν ἐπιβλαβὴ καὶ ἐπιζήμιον ταύτην ὑπόθεσιν· συνελόντι εἰπεῖν ἡ αὐτοκρατορική μου ἐπιθυμία ἐγκτεται εἰς τὴν παντελῇ διασφάλισιν ὁλοκλήρου τῆς Νήσου καὶ διευθέτησιν ὅλων γενικῶς τῶν ὑποθέσεών της. Ἐνέργησον διὰ τῶν καταλλήλων ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ μέσων, καταβάλλων καὶ ἐξαντλῶν πάσας τὰς προσπαθείας σου διὰ τὴν ἐπίτευξιν εὐνοϊκῶν ἀποτελεσμάτων, ἵνα ἐνισχυθῇ καὶ ἐδραιωθῇ οὕτω ἔτι περισσότερον ἢ πρὸς τὸ ἄτομόν σου δημιουργηθεῖσα αὐτοκρατορική μου εὐνοία, ἀποφεύγων, ὃ μὴ γένοιτο, διὰ παντὸς τρόπου πᾶσαν παράλειψιν ἐν τῇ περιφρουρήσει καὶ διοικήσει τῆς Νήσου, διὰ τὴν μὴ ὑποπέσης εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἐπιπλήξεως καὶ μομφῆς ἣ ἀνστηρᾷς τινος τιμωρίας.

Ἐπὶ τούτοις ἐξεδόθη τὸ παρὸν Αὐτοκρατορικόν μου Φιρμάνιον καὶ ἐντέλλομαι ὅπως, ἅμα τῇ λήψει τούτου, ἐνεργῶν συμφώνως πρὸς αὐτό, ἀποφύγῃς κάθε ἐνέργειαν ἣ προᾶξιν ἢ ὁποία θὰ ἀντιβαίνει πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ διαλαμβανόμενα.

Οὕτω γίνωσκε καὶ εἰς τὸ ἱερόν μου σύμβολον πίστευε.

Ἐργάφῃ μεσοῦντος τοῦ μηνὸς Σιαμπάν τοῦ ἔτους χίλια ἑκατὸν ὀγδοήκοντα τέσσαρα¹.

Ἐκ τῆς ἐν τῇ περιφρουρήτῳ Ἰσταμπὸλ ἔδρας.

Ἐλήφθη τῇ 15 Ραμαζὰν 1184².

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Δὲν σώζεται.

²) Μάρμα-Παντελιός, 627.

³) Παπαδοπεράκης, 131.

⁴) Δυτικῶς τῆς Χώρας Σφακίων.

⁵) Προφανῶς λοιπὸν ὁ Χουσεῖν Πασάς στήν ἀρχὴ τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἦταν Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Κρήτης, ἀλλὰ ἀπλῶς Πασάς τοῦ Χάνδακος.

⁶) Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα.

⁷) Γύρω ἀπὸ τὴν 30 Νοεμβρίου 1770.

⁸) 31 Δεκεμβρίου 1770.

6.

Διαταγὴ τοῦ Πασᾶ Χάνδακος πρὸς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς νήσου περὶ τῶν ἐπιβληθέντων ὅρων εἰς τοὺς συνθηκολογήσαντας Σφακιανούς (18 Μαρτίου 1771).

Κωδ. Τ.Α.Η. 11, σ. 78.

Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἱεροδίκην καὶ τὸν Μουφτὴν Χάνδακος, πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν αὐτοκρατορικῶν Γιαντισάρων, τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐντοπίων Γιαντισάρων καὶ λοιποὺς ἀγάδες, τοὺς γέροντας καὶ ἐν ἀποστορατεία τοῦ σώματος τῶν Γιαντισάρων καὶ λοιποὺς ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ἀνακοινεῖται ἡμῖν ὅτι ἐκ μέρους τῶν μετὰ τὴν ἡτταν διασωθέντων μικρῶν καὶ μεγάλων τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ἀπεστάλη ἀναφορὰ ὑποταγῆς καὶ ἀμνηστίας, τὴν ὁποίαν ἐκόμισαν εἰς τὸ Λιβάνιον Χάνδακος οἱ ἐκ μέρους αὐτῶν ἀποσταλέντες ἐνταῦθα πέντε φόρου ὑποτελεῖς¹. Πρὸς τοὺτους θέλει ἀνακινῶσαι ἐν τῷ Ἱεροδικαστικῷ Συμβουλίῳ ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων ἡμῶν τὰ κάτωθι :

Πρῶτον, πάντες οἱ ἱερονομικῶς ὑπόχρεοι εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου θέλουσι καταβάλλει πρὸς τοὺς ἐντεταλμένους τὴν εἴσπραξιν τούτου καὶ ἀνυπερθέτως κατὰ κεφαλὴν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει φορολογικοῦ δελτίου τρίτης τάξεως τὸν ἱερονομικῶς ἐπιβεβλημένον αὐτοῖς κεφαλικὸν φόρον². Ὡς Ἐπειτα, πάντα τὰ παρ' αὐτοῖς εὐρισκόμενα ὅπλα καὶ πολεμικὰ εἶδη περισυλλεγόμενα νὰ παραδοθῶσι καὶ νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς τὴν ὀπλοθήκην Χάνδακος, καθόσον ἀντιβαίνει εἰς τοὺς κανονισμοὺς ἢ χρῆσις ὀπλων ὑπὸ τῶν φόρου ὑποτελῶν. Ὡς Ἐπειτα, ἀφοῦ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένους ἀξιωματικοὺς οἱ παραβιάσαντες καὶ καταπατήσαντες καὶ δρᾶσαντες ἐναντίον τῶν ὄρων τῆς ὑποτελείας λησται ἐξ αὐτῶν, νὰ ἀποσταλῶσι πρὸς τὸν ἐξοχώτατον διοικητὴν Χάνδακος πρὸς ἐπιβολὴν τῆς προσηκούσης εἰς αὐτοὺς τιμωρίας. Ὡς Νὰ μὴ ἀκολοθῶσιν καὶ οὐδαμῶς νὰ συγχρωτίζονται μὲ τοὺς καιρημένους ἀπίστους, τοὺς ἐκβραζόμενους εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν δεδηλωμένων ἐχθρῶν τῆς ἱερᾶς μας θρησκείας. Ὡς Νὰ συλλαμβάνωσιν ὅσους εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῶσιν ἐκ τούτων καὶ νὰ ἀποστέλλωσιν αὐτοὺς πρὸς τὸν Διοικητὴν τοῦ Χάνδακος. Ὡς Ἐκεῖνοι δὲ ἢ σύλληψις τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατή, νὰ ἐκδιώκωνται ἐκ τῆς ἐπαρχίας των, διὰ νὰ καταδιώκωνται καὶ νὰ ἐξολοθρευθῶνται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων διὰ παντὸς ἐξολοθρευτικοῦ καὶ πολεμικοῦ μέσου. Ὡς Νὰ μὴ χορηγῶσιν οὐτοὶ ζωοτροφίας καὶ οὔτε μίαν σταγόνα ὕδατος εἰς τὰ ἐχθρικά καὶ λοιπὰ περιπλέοντα τὰ ὕδατά των πολεμικὰ σκάφη, νὰ ἐπωφελοῦνται δὲ κάθε εὐκαιρίας διὰ νὰ συλλαμβάνωσι καὶ ἐκδιώκωσι τοὺς πειρατὰς διὰ παντὸς πολεμικοῦ μέσου. Ὡς Αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἀναφνόμεναι διαφοραὶ καὶ δίκαι νὰ ἐκδικάζωνται ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτοις διοριζομένου ἀξιωματικοῦ καὶ ἱεροδίκου, ἀπονεμομένου τοιοῦτοτρόπως τοῦ δικαίου. Εἰς περιπτώσεις καθ' ὧς καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἐκδίκασις καὶ ἀπευθύνεται σχετικὴ αἴτησις πρὸς τὸ Λιβάνιον Χάνδακος,

τότε νὰ μὴ ἐναντιοῦνται οὗτοι εἰς τὴν διὰ τοῦ κλητῆρος σύλληψιν καὶ προσαγωγὴν των εἰς τὸ Διβάνιον. *ω* Νὰ μὴ ἐπιδιορθώνωνται αἱ καταστραφεῖσαι ἐκκλησίαι των ἄνευ τῆς μέσφ τοῦ Ἱεροδικείου γνωματεύσεως καὶ ἐκτιμήσεως καὶ τῆς σχετικῆς ἀδείας τοῦ Διοικητοῦ Χάνδακος. *ω* Νὰ μὴ ἀνεγείρωνται δὲ νέαι ἐκκλησίαι, διότι τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὸν Ἱερὸν Νόμον. *ω* Νὰ παραδίδωσιν δὲ ἐπακριβῶς τὴν δεκάτην τῶν δημητριακῶν καὶ προϊόντων τὰ ὅποια θὰ συγκομίζωσιν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, εἰς τὸν τόπον ὃ ὁποῖος θὰ διαταχθῇ καὶ θὰ προσδιορισθῇ ὑπὸ τῆς ἐπὶ τοῦτο ἀφικησομένης σουλτανικῆς διαταγῆς³. *ω* Ἡ ἐνδυμασία των θὰ εἶναι ἡ προσδιορισμένη διὰ τοὺς φόρου ὑποτελεῖς τοιαύτη, νὰ μὴ φέρωσι δὲ ἐνδυμασίας, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν ὀρισθῇ διὰ τοῖς Μουσουλμάνους. *ω* Νὰ ἀπέχωσιν ἀπὸ τὴν ἀνέγερσιν ὑψηλῶν οἰκοδομῶν καὶ αἱ οἰκίαι των νὰ μὴ φέρωσι σύμβολα μουσουλμανικά. *ω* Νὰ ἀπέχωσι πάσης πολεμικῆς ἐνεργείας, κωδωνοκρουσιῶν καὶ ἐν γένει θρησκευτικῶν ἐπιδείξεων. *ω* Πάντες οἱ προλαβόντως αἰχμάλωτοι καὶ ἐξανδραποδισθέντες, Μουσουλμάνοι καὶ μὴ, οἱ καταφυγόντες ἐντεῦθεν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, νὰ παραδοθῶσιν ἄνευ ταιλαιπωριῶν εἰς τοὺς κατόχους των.

Ἀνακοινώσατε πάντα ταῦτα εἰς τοὺς ὡς εἴρηται ἰσχυρογνώμονας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσιν ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους τὴν ὑποτελείαν. Ἐπὶ τῷ ὄρω δὲ ὅτι ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δὲν θὰ προβαίνωσιν εἰς πράξεις ἀντιβαινούσας πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐπιθυμίαν, νὰ ὑποδείξωσιν οὗτοι ἀξιοπύστους ἐγγνητὰς καὶ νὰ συνταχθῇ ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων ὑμῶν τὸ σχετικὸν ἐπὶ τούτοις ἱεροδικαστικὸν πρακτικόν.

Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐγράφη καὶ ἀπεστάλη ἐκ μέρους τοῦ Διβανίου Χάνδακος τὸ παρὸν μπουγιουρλντί.

Ἄμα τῇ θείᾳ βουλήσει λήψει αὐτοῦ, νὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ ὡς εἴρηται ἀντιπρόσωποι τὴν ὑποτελείαν ὑφ' οὗς ἀνωτέρω ὅρους καὶ, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι δὲν θὰ προβαίνωσιν εἰς πράξεις ἀντικειμένους πρὸς τὴν βασιλικὴν ἐπιθυμίαν, νὰ ὑποδείξωσι τοὺς ἐγγνητὰς των καὶ, ὅταν συνταχθῇ τὸ σχετικὸν ἱεροδικαστικὸν πρακτικόν, ἀνακοινώσατε εἰς αὐτοὺς ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ὑποβληθῶσιν εἰς ταιλαιπωρίας καὶ καταπιέσεις, ἀλλὰ θὰ τυχάνωσι καὶ οὗτοι τῆς ἰδίας προστασίας καὶ ὑπερασπίσεως ὡς καὶ οἱ ἄλλοι θραγιάδες τῆς νήσου, οἱ δεχθέντες τὴν ὑποτελείαν.

Ἐνεργήσατε συμφώνως πρὸς τὸ μπουγιουρλντί τοῦτο, ἀποφεύγοντες πᾶσαν ἀντίθετον ἐνέργειαν.

Τῇ 3 Ζηλαδὲ 1184⁴.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Κατὰ τὸν Παπαδοπεράκη, 141 κ.ε., ἡ ἀναφορὰ αὕτη γράφτηκε ὕστερα ἀπὸ ὑπόδειξιν τοῦ Δασκαλογιάννη, ποὺ βρισκόταν ἤδη στὰ χεῖρα

τοῦ Πασᾶ, καὶ στάλθηκε κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1770, μετὰ ἀπὸ τῆ σύσκεψις στὸν Πετρὲ τοῦ Ἀσκύφου. Ἡ χρονολογία ὁμῶς τοῦ ἐγγράφου ποὺ παραθέτει, ἢ ὑπογραφή τοῦ Πρωτόπαπα καὶ τὸ περιεχόμενο δημιουργοῦν ζωηρὲς ἀμφιβολίες γιὰ τὴ γνησιότητά του. Ἡ διαταγὴ τοῦ Πασᾶ ἔχει συνταχθεῖ ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸν τερματισμὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς ὅρους, νὰ παραδοθοῦν τὰ ὅπλα καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν. Μεταξὺ ὁμῶς τοῦ Ὀκτωβρίου 1770 καὶ τοῦ Μαρτίου 1771 ἡ χρονικὴ ἀπόστασις εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἐξ ἄλλου, σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο τὸν Παπαδοπετράκη, ὁ Πρωτόπαπας βρισκόταν καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος τοῦ Πασᾶ καὶ συνεπῶς δὲν μποροῦσε νὰ υπογράψῃ τὸ ἐγγράφο ποὺ εἶχε συνταχθεῖ στὸν Πετρὲ τοῦ Ἀσκύφου. Ἐπιπλέον τὸ ἐγγράφο αὐτὸ δὲν κάνει λόγο γιὰ «ἀμνηστία», ὅπως ἀναφέρεται στὴ διαταγὴ τοῦ Πασᾶ.

²⁾ Οἱ Σφακιανοὶ ἐπλήρωσαν τὸν μικρότερο κεφαλικὸ φόρο. Ἰδὲς Σ τ α ν ρ ι ν ἰ δ η Ν., ἐφ. «Δράσις» Ἡρακλείου, 1939, ἔτος 8ον, φ. 2254-2257, 30]11-3]12. Τοῦ ἴδιου, Δύο ἐγγράφα ῥυθμιστικά τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης φορολογικοῦ συστήματος, «Κρητικά Χρονικά» Α' (1947), 88 κ.ἑ.

³⁾ Δὲν σώζεται.

⁴⁾ 18 Μαρτίου 1771.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΑΚΗ

Στὴν «Ἱστορία τῶν Σφακιῶν» τοῦ Γρηγορίου Παπαδοπετράκη, στὸ κεφάλαιο ποὺ ἐξιστορεῖται τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Δασκαλογιάννη (Κεφάλαιον Γ', *Ἦτα τελικὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ παράδοσις τοῦ Δ. Ἰωάννου*), δημοσιεύονται τρία ἐγγράφα (σελ. 140, 141, 142). Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Δασκαλογιάννη «Πρὸς τοὺς καπεταναίους τῶν Σφακιῶν» γραμμένη ἀπὸ τὸν Δασκαλογιάννη σύμφωνα μὲ ὑποδείξεις τοῦ Πασᾶ, τὸ δεύτερο εἶναι καὶ πάλι ἐπιστολὴ τοῦ Δασκαλογιάννη στοὺς φίλους καὶ συμπολεμιστὰς του τῶν Σφακιῶν, καὶ τὸ τρίτο ἡ συνθηκολόγησις καὶ ὑποταγὴ τῶν Σφακιανῶν. Γιὰ τὰ ἐγγράφα αὐτὰ ὁ Παπαδοπετράκης γράφει: «Τὰς ἀλληλογραφίας ταύτας καὶ τινὰ ἄλλα ἐλάβομεν ἀπὸ ἀνέκδοτα τοῦ Ἱ. Πωλιουνδάκη» (σελ. 142, ὑποσ. 1) [Ἰδὲς καὶ σελ. 120, ὑποσ. α': *Ἐξ αὐτοῦ*—τοῦ Μανούσου Κούτσουπα—καὶ τοῦ Ἀ. Μοράκη καὶ ἄλλων, οὓς ἐφθάσαμεν, ἐμάθομεν πολλὰ τῆς περιστάσεως ἐκείνης· πολλὰ δὲ καὶ ἀπὸ συγχρόνους σημειώσεις, ἃς εὔρομεν παρὰ τῷ Ἱ. Πωλιουνδάκη καὶ ἄλλοις]. Τὰ πρῶτα δύο ὁμῶς ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία ἐγγράφα εἶναι ἀπίθανο νὰ εἶναι γνήσια, γιατί ἡ γλῶσσα τους δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδοπετράκη. Ἄν ὁ Παπαδοπετράκης εἶχε πραγματικὰ στὰ χέρια του τὰ ἐγγράφα αὐτά, δὲν νομίζω πὼς θὰ παρέλειπε νὰ τὰ δημοσιεύσῃ αὐτούσια, ὅπως ἔγινε γιὰ ἄλλα, καὶ μάλιστα μικρότερης σημασίας. Ἰδὲς π.χ. Ἐπιστολὴ τῶν Σφακιανῶν στὸν

Πασᾶ—σελ. 178—, Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀ. Παναγιωτάκη στὸν Τσουρούνο-
γλου—σελ. 197—, ἔγγραφο τοῦ Κυδωνίας Καλλινίκου—σελ. 276—,
κλπ. Ἐπειδὴ ἀκόμη τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι χωρὶς χρονολογία καὶ
ἐπειδὴ ἐπίσης ὁ ἴδιος ὁ Παπαδοπετράκης ἀναφέρει ὅτι τὸ 1868 ἐχά-
θηκαν πολλὰ πολύτιμα ἔγγραφα, εἶναι πιθανό, νομίζω, πὼς τὰ ἔγ-
γραφα ἀναφέρονται ἀπλῶς ἀπὸ μνήμης, καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι ἀπολύ-
τως ἀξιόπιστα. Τὸ τρίτο ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ἀναφέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ
Πρωτόπαπα, ἔχει συνταχθεῖ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1770 καὶ δὲν μιλάει
γιά ἀμνηστία. Σὲ ἓνα παρόμοιο ἔγγραφο ἀναφέρεται καὶ ἡ Διαταγὴ
τοῦ Πασᾶ τοῦ Μαρτίου 1771, πὺν δημοσιεύομε ἀπὸ τὸ Τ.Α.Η. (6ο ἔγ-
γρ.). Ὁ Πρωτόπαπας ὅμως ἦταν στὰ χέρια τῶν Τούρκων ἀπὸ τὸν
Ἰούνιο, τὸ ἔγγραφο τῆς παραδόσεως θὰ πρέπει νὰ ἔχει γραφεῖ στὶς
ἀρχὲς τοῦ 1771 καὶ, ὅπως ἀναφέρει στὴ Διαταγὴ του ὁ Πασᾶς, μι-
λοῦσε ρητὰ γιὰ ἀμνηστία—συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ πὺν δη-
μοσιεύει ὁ Παπαδοπετράκης.

Μὲ τίς παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν ὑπάρχει ἡ πρόθεσις νὰ δειχτεῖ ὁ
Παπαδοπετράκης πλαστογράφος. Μιὰ τέτοια κατηγορία γιὰ τὸν ἀγω-
νιστὴ τοῦ 1866-69 θὰ ἦταν ἀπολύτως ἀνάρμοστη. Τὸ πιθανώτερο
εἶναι πὼς ὁ Παπαδοπετράκης ἢ εἶχε διαβάσει παλαιότερα τὰ ἔγγραφα
καὶ τὰ παρέθεσε ἀπὸ μνήμης στὴν «Ἱστορία» του, ἢ στηρίχτηκε σὲ
ἀνεξακρίβωτες γραπτὲς ἢ προφορικὲς παραδόσεις. Οὕτως ἢ ἄλλως
ὅμως θὰ πρέπει ὁ ἱστορικὸς νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ μὲ ἐπιφύλαξη.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ